

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№4/2025

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2025

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 30.12.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 30.12.2025 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhana L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 30.12.2025 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б.,
ҮДЕРБАЕВ А.Ж.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АБИЛМАЖИНОВА А.Б., АХМЕТОВА М.К., ЕКЕР С.	Қазақ тілдік санасындағы «қыз ұзату» тойының репрезентациясы	7
АЙДАРБЕК Қ.Ж., ИМАНБЕРДИЕВА А.Б., ЖУНУСОВА А.С.	Қазіргі ғылыми коммуникациядағы терминологиялық элементтер	22
AKIZHANOVA D.M., SATENOVA S.K., OMAROVA A.S.	The semantics of onyms: interlingual transfer of toponyms in the Akmola region	31
ЕСИМБЕКОВА Д.Б.	Иммерсивті сөздік – кәсіби лексиканы меңгертудің заманауи құралы	44
КАНАШАЕВА Г.А., АШИРКУЛОВ К.Б., ӘШІРХАНОВА Қ.М.	Ұлттық код: «Құтадғу білік» еңбегіндегі жомарт/ақи концепті	55
КЕНЖЕХАНОВА Н.Қ., ЖЫЛҚЫБЕКҰЛЫ Б., АГАБЕКОВА Ж.А.	Көптілді академиялық ортадағы терминжасам және аударма стратегиялары: қытай және қазақ тілдері негізінде	66
КУДЕРИНОВА К.Б., ЕСКЕНДІР Ж.Е.	Сөз стилистикасы	82
МАКУЛБАЕВА А.А., БАЙДРАХМАНОВ Д.Х.	Подкасттардағы киберсленгтерге лексикалық және семантикалық талдау	92
НУРБАЕВА А.М., БАЙСЫДЫК И.Б., КУРМАШЕВА Г.Б.	Англицизмы как лингвистическое явление в рекламных слоганах казахстана: структурно-семантический и прагматический анализ	102
НУРКИНА Н.А., БАРАТОВА М.Н.	Мәшһүр Жүсіптің «Гүлшат-Шеризат» дастанындағы көнерген сөздердің мағыналық-көркемдік қызметі	114
OMARBEKOVA G.A.	Digital culture in the kazakh context: contemporary issues	124
ӨМІРЗАҚОВА А.К., ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б., ҮДЕРБАЕВ А.Ж.	Қ. Сәтбаев оқу мәтініндегі қазақ өлшем атауларының этнолингвистикалық репрезентациясы	133
ТАНЕШ Б., МЕЙРАМОВА С.А., ЗАГАТОВА С.Б.	Қазақ, ағылшын тілдеріндегі паремиологиялық бірліктердің мәдени ерекшеліктері	144
ТОЛЕУКОНЫР Ж.К.	«Әке» концептісінің мағыналық құрылымы және әлеуметтік-мәдени аспектісі (М. Әуезов шығармалары бойынша)	156

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБДЫРОВА А.О., ЖАЕВА Р.Р.	Ғалым Қ. Жүсіп еңбектеріндегі әдеби көркемдік түр сипатының зерттелу ерекшеліктері	166
АЛИМБАЕВ А.Е.	Көне түркі жазба мұраларындағы «мәңгілік» мотивінің жырлануы	178
БӘШІРОВ Н.Қ.	Байбатыр Ержанұлының публицистикалық мақалаларындағы ағартушылық ұстаным	189
БУТЕЕВ Б.О.	Смех между Востоком и Западом: Абай Кунанбайұлы и Анри Бергсон	200
SULEIMENOVA ZH.A., GALYMZHANOV B.G.	Religious motifs comparative analysis of Zhusup Kopeyuly and Ahmed Yasawi works	208
ҚУАНЫШБАЕВА Н.А., САҒЛАМ С.	Алаш кезеңіндегі балалар әдебиетінің көркемдік-жанрлық жүйесі	217
ШАЛҒЫНБЕКОВА А.Б., АМРЕНОВ А.Д.	Ақын Мәжит Айтбаевтың поэзиясы	227

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КАРЫБАЕВА С.Е., ЖҮНІСОВА К.Қ.	Білім беру үдерісіндегі семантикалық оқытудың рөлі: мәтіндермен жұмыс істеу стратегиялары, кезеңдері және әдістері	237
----------------------------------	--	-----

Н.Қ. БӘШІРОВ

Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы,
Астана, Қазақстан
(e-mail: nurbolbashirov@gmail.com)

БАЙБАТЫР ЕРЖАНҰЛЫНЫҢ ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ МАҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ АҒARTУШЫЛЫҚ ҰСТАНЫМ

Аңдатпа. Мақала XX ғасыр басында өмір сүрген алаштың зиялы тұлғасы Байбатыр Ержанұлының публицистикалық мақалаларындағы ағартушылық ұстаным мәселесіне арналған. Еліміздегі саяси-әлеуметтік жағдайларға байланысты және тарихи кезеңнің ерекшелігіне сай қазақ зиялы қауымы халқының сауатты, білімді болып алдыңғы қатарлы даму деңгейіне түсуін қалады. Сондықтан да ақын мұрасын насихаттау маңызды деп саналады.

Мақаланың мақсаты – Байбатыр Ержанұлының әдеби және қоғамдық қызметін талдау арқылы оның ұлттық сана мен рухани жаңғыру жолындағы идеялық-шығармашылық ұстанымдарын анықтау. Публицистикалық мақалаларындағы ағартушылық ұстанымдегенде жалпы ақынның әдеби мұрасымен публицистикалық еңбектері арқылы оның ұлттық идеяны насихаттаудағы рөлін анықтау және Алаш дәуіріндегі әдеби үдеріспен сабақтастығын саралау мақсат етілді.

Бұл мақсатқа жету үшін ақынның жарық көрген кітаптары, мақалалар жинақтары, сондай-ақ мұрағаттардағы қолжазбалары мен хаттары жинақталып, жан-жақты талдау жүргізілді. Байбатыр Ержанұлы сынды еңбегі елеулі, алайда есімі көмескіленген тұлғалардың мұрасын ғылыми айналымға енгізу – зерттеу жұмысының басты міндеттерінің бірі.

Зерттеу жүргізу кезінде салыстыра отырып талдау, түсінік бере отырып шығармалардың құндылығы мен көркемдігін зерделеу әдістері қолданылды. Сонымен бірге тарихи кезеңдегі халықтың рухани санасын оятуға үн қосқан М. Дулатұлы мен Ө. Арығнидің шығармаларымен салыстырып, рухани үндестігін айқындау да зерттеудің маңызды бөлігі болып саналады.

Түйін сөздер: әдеби мұра, ұлттық идея, алаш әдебиеті, рухани сабақтастық, әдебиет тарихылығы, көркемдік таным.

Кіріспе. XX ғасырдың соңғы ширегінде еліміздің егемендік алуымен бірге ұлт тарихындағы ақтаңдақ беттер қайта қаралып, халық мүддесі үшін құрбан болған қаламгерлер мен қоғам қайраткерлерінің есімдері жаңғыртыла бастады. Бұл үдеріс, әсіресе, кеңестік кезеңде шығармашылық еркіндігі шектеліп, саяси қуғын-сүргінге ұшыраған тұлғаларға қатысты зерттеулердің өзектілігін арттыра түсті. Тарихи құжаттардың ашылуы және архивтік материалдардың қолжетімділігі – ұзақ жылдар бойы ғылыми айналымнан тыс қалған, өзіндік шығармашылық бағыты мен ұстанымы жүйелі түрде зерттелмеген қаламгерлердің шығармашылық мұрасын қайта зерделеуге мүмкіндік берді. Байбатыр Ержанұлы шығармашылығын да нақтылы осы кезден бастап қайта саралап, талдап, халыққа ұсыну мүмкіндігі туды. Ол – халықты ағартуға елеулі үлес қосқан, шығармашылықпен айналысқан әрі Алаш идеясын қолдағанымен, әдебиет пен тарих кеңістігінде тиісті бағасын ала алмаған қайраткер.

XX ғасырдың басы қазақ халқы үшін ояну, өзін тани отырып, жаңа заманға кірігу ғасыры болды. Қазақ халқының зиялы тұлғаларының қатарында Байбатыр Ержанұлы да

елдің рухани мәдениетін көтеріп, оқу-білімді насихаттады, ағартушылық бағытта қызмет етті. Алаш әдебиеті тарихы мен оның идеялық-эстетикалық арнасының ақын Байбатыр Ержанұлының шығармашылығымен тығыз сабақтас екені анық. Алаш кезеңіндегі қазақ әдебиетіндегі қоғамдық ой-сана жаңғыруының көрінісі ретінде Байбатыр Ержанұлының әдеби мұрасы ұлттық руханият қазынасының ажырамас бөлігі деуге болады. Оның дүниетанымдық және шығармашылық қалыптасуына қазақтың ұлы ойшыл ақыны Абай Құнанбайұлы шығармаларының елеулі әсер еткені байқалады. Себебі Абай философиясындағы халықты оқуға шақыру арқылы рухани және әлеуметтік деңгейін көтеруге болады деген ұстанымды Байбатыр Ержанұлы шығармаларынан да көреміз. Бүгінгі күні ақын мұрасын ғылыми тұрғыдан зерделеу арқылы оның поэзиясы мен публицистикасының тұтастай ұлтты еркіндікке шақырып, ел мен жер тағдырына арналатындығы айқындалып отыр. Ақын туындыларынан қазақ халқының ұлт ретінде жетілуіне деген терең сенім мен оның болашағы жарқын болады деген идея айқын көрініс табады. Байбатыр Ержанұлы өз шығармаларында тек рухани жетілуді насихаттап қана қоймай, тарихи шындықты ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуді өзінің шығармашылық мұраты етіп ұстанды.

Кез келген ұлттың тарихи болмысы мен рухани кеңістігі оның әдебиеті арқылы айқындалады. Осы тұрғыдан алғанда, әдебиет пен тарих өзара байланысты, егіз ұғымдар ретінде қарастырылады. Байбатыр Ержанұлы шығармаларының да туу тарихы қазақ халқы басынан өткерген тарихи-әлеуметтік сынақтармен тікелей байланысты. Ақын поэзиясы – отаршылдық езгі мен ұлттық құндылықтардың аяққа тапталуы секілді қайшылықты кезеңдердің шындығын бейнелеп, санасы ұйқыдағы халықты оятуға бағытталған рухани үндеу іспетті. XX ғасыр басында халқының рухани оянуына зор үлес қосқан алаш зиялылары Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы, М.Жұмабаев сияқты Байбатыр Ержанұлы да өз шығармалары арқылы заман жыршысына айналды. М.Дулатұлы «Оян, Қазақ!» десе, Байбатыр Ержанұлы «Тұр, Қазақ!» деп ұран тастады. Сондықтан да ақынның артында қалған мол мұраны бүгінгі және болашақ ұрпаққа жеткізу зерттеудің басты және негізгі бағыты болмақ. Ақынның публицистикалық мақалаларындағы халықтың сана-сезімін оятуға, білім алуға бағыттауға құрылған ойларын саралау да маңызды зерттеу болып саналады. XX ғасыр басында елдегі саяси хал-ахуалды халыққа қарапайым да, түсінікті етіп жеткізу сол кездегі публицистердің басты мақсаттары болғаны анық.

Ақын, қоғам қайраткері Байбатыр Ержанұлы «Тұр, қазақ!» жинағының алғысөзінде: «Мен өзімнің кішкентай ғана ілімімнің негізінде қызғалдақтай қуарып жатқан қазақ жастарын заманды босқа өткізбеуге, бейшара халден арылуға шақырамын. Қазіргі таршылық кезеңде жері мен суынан айырылуға даяр тұрған халықтың малы үшін барлығына баратындығы жанымды күйзелтеді. Мұның барлығы білімсіздік пен өнерге деген немқұрайлылық...» [1, 11], – деп өз күйзелісінің басты себебін атап көрсетеді. Ол осы сөзінде еліне «қарлығаштың қанатымен су тамызғандай» еңбегі болса да үлес қосқысы келетінін айтады.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысын жазу барысында ақын шығармалары мен алаш әдебиеті өкілдерінің туындыларын бір жерге біріктіруде жинақтау тәсілі, талдау, түйіндеу, жіктеу, зерттеу және жүйелеу әдістері қолданылды. Жинақтау тәсілі арқылы ақын шығармаларын әртүрлі дереккөздерден жинап, жүйеге келтіріп, мазмұны бойынша реттеу жұмыстары жүргізілді.

Байбатыр Ержанұлының шығармаларына әдеби талдау жасап, олардың өз заманына сай тақырыбы мен идеясын, көркемдігін анықтауда әдеби талдау тәсілі қолданылса, олардың ерекшеліктерін саралап, түйінді тұжырым жасауда түйіндеу әдісі пайдаланылды.

Публицистикалық шығармаларын әдеби-теориялық талдау жасау әдісімен талдай отырып, қаламгердің жеке стильдік ерекшелігін анықтап, жүйелеу әдісі арқылы оларды көтерген мәселесіне қарай жіктеп берілді.

XX ғасырдың басындағы әдебиет толқынына кірген ақындардың барлығы дерлік қоғамдық-әлеуметтік мәселелерге араласты. Елімізде

екі тарапқа бөлініп, қызмет еткен ақындар мен жазушылардың барлығының да басты мүдделері елдің өркендеуі болатын. Бірақ Алаш партиясын қолдаған қайраткерлер мен большевиктер партиясын жақтағандар арасында тартыс болғаны ақиқат. Бүгінгі күні алаш партиясын қолдағандар дұрыс бағытта болған екен деген ұстаныммен оларға қарсы деген тараптың әрекетін терістеу де онша әділетті болмас. Бұл енді басқа тақырып, басқа зерттеудің нысаны. «Оян, Қазақ!» деген ұранмен шыққан Міржақып Дулатұлы сол кездегі әдебиеттегі аса маңызды тұлғаға айналды. Тәуелсіз елдің даму бағдарламасын жасаған Алаш партиясының басшыларының халықтың кең қолдауына ие бола алмауының басты себебі халықтың әлі де болса ортағасырлық санамен өмір сүріп, қараңғылықта отыруы еді. XX ғасыр басындағы қоғамдық өмір жайлы Сәкен Сейфуллин «Қазақ зиялылары хақында» атты мақаласында: «1905 жылдан бастап қазақ зиялылары арасында теңдік, елдік, азаттық мәселелері үндеу ретінде жұмылдырыла бастады. Енді оянып келе жатқан қазақ интеллигенциясының дем берушілері Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейханұлы және Міржақып Дулатұлы болды» [2], – дейді. Сәкен Сейфуллиннің әділ бағасы арқылы біз сол кездегі қазақ зиялыларының екі тарапқа бөлінуінен олардың өз еліне қандай да бір пайда тигізу туралы ғана ойлағанын көреміз.

Байбатыр Ержанұлының «Тұр, қазақ!» жинағы Қазан қаласында 1911 жылы Шамсуддин Хусейнов редакциясымен «Орталық типография» баспасынан жарық көрген. Кейін өңделіп қайтадан 1914 жылы екінші рет жарыққа шықты.

Қазанқаласындағы Орталықбаспаханада Шәмсәддин Хұсайыновтыңредакторлығымен 1914 жылы екінші мәрте басылуы алғысөзінде:

«Қазағым, халің жаздым бұл кітапқа,

Алыңыз оқуменен ілтипатқа.

Жер кетіп, халің нашар болып қалды,

Аянып, мәз болмаңыз құр атаққа», – дейді. Бұдан ақын жырларының негізі мен жалпы идеясы Міржақып Дулатұлының «Оян, Қазақ!» айтқан ойымен үндес, бағыттас екенін көреміз. Сондықтан да біз ақынның рухани-ағартушылық бағытты таңдауының басты себебі де Міржақып Дулатұлының «Оян, Қазақ!» жинағында айтылған ойды жалғастыруынан дегіміз келеді.

XX ғасыр басындағы қоғам өміріндегі басты өзгерістердің сол кездердегі баспасөз беттерінен көрініс тапқаны белгілі. «Айқап» журналы мен «Қазақ», «Бостандық туы» газеттеріне мақала, фельетон жазған Байбатыр Ержанұлы туралы дерек Сәбит Мұқановтың «Есею жылдары» жинағында да бар. Жазушы: «Қазақ» газетінде Байбатыр Ержанов-Құлақбаевтың «Жаңбырлы дауыл», «Жұмбақтар», «Нәзік көңіл» атты өлеңдер жинағы, «Бозбалаларымыздың түрі», «Көкшетауда көргендерім», «Қазақ халқынан бір-екі сөз» атты тақырыпта қара сөзбен жазылған мақалалары жарық көрген» [3, 180], – деп Байбатыр Ержанұлы шығармашылығы туралы мәлімет береді. XX ғасыр басындағы баспасөзде ізі қалған ақынның қаламынан туған мақалалары мен фельетондары да өлеңдерімен үндес, тақырыптас еді. Алдымен елдің әлеуметтік жағдайы, ел ішіндегі өзекті мәселелер мен олардың шешімдерін ұсынатын мақалалар мен фельетондар болатын. Қазақ әдебиетіне фельетон жанр ретінде баспасөз қызметінің өркендеуімен бірге келді.

Фельетон дегеніміз – публицистикалық жанрдағы әдеби шығарма. Әдеби термин ретінде XIX ғасырдан бастап қолданыла бастаған. Францияның «Журнал де Деба» деген газеті өзінің қосымша парақтарын фельетон деп атаған. Кейін фельетон жеке жанр ретінде дамып, Ресей, Германия, Ағылшын елдері баспасөздерінде сатиралық бағыттағы жанр түрінде қалыптасқан. Қазақ жерінде алғаш XX ғасырдың бас кезінде «Айқап» журналында пайда болды. Журналдың негізгі бөлімдерінің бірі фельетон деп аталып, қазақтардың тұрмыс-тіршілігі туралы әртүрлі мақалалар, көркем әңгімелер, тарихи деректер жариялап отырды [4]. Байбатыр Ержанұлы өз туындыларын көбіне «Айқап» журналына жарияланған. Бірінші кестеде оның «Айқап» журналына жариялаған мақала, фельетондары көрсетілген.

Кесте 1 – Байбатыр Ержанұлының «Айқап» журналына
жариялаған мақала, фельетондары

№	Атауы	Шыққан уақыты	Мазмұны
1	«Бозбалаларымыздың түрі»	Айқап. 1913. №5. 10-12 б;	Қазақ жастарының білімсіз, еңбексіз, уақытын босқа өткізіп, ел қыдырып, еңбекке, білімге ұмтылмайтындығын Құрмаш деген кейіпкердің мағынасыз өмірінен мысал етіп көрсеткен.
2	«Бір қазақ қызы» фельетон	Айқап. 1914. №10. 15-16 б;	Қазақ қызының басындағы ауыр күндер, теңсіздігі мәселесіне назар аудартады.
3	«Қазақ халінен бір-екі сөз»	Айқап, 1911. №2. 9-10 б;	Қазақ елінің артта қалуының бір себебі оқу, оқыту ісінің нашар екендігін айтады.
Кесте зерттеу негізінде құрастырылды			

Байбатыр Ержановтың «Оқуға махаббат» деген мақаласы ағартушылық мақсатта жазылған. Мақалада орыс, ноғай, француз сияқты халықтардың өз елдерінде баспалар ашып, газет, журналдар, кітаптар шығарып, балаларын мектептерде оқытып отырғандарын айтады. Сондай игіліктің бәрінен құр қалып отырған қазақ жастарының жағдайын санамалап тұрып айтып береді. Шығармасында: «Ай, құрметті жаңа өспірім меһірбанды жақсы балалар! Оқу оқып, жазу жазып, бек өнерлі болыңыздар, оқу біліп, жазу жаза білсеңіздер бақшадағы жемісті ағаштар сықылды боласыздар» [5, 20], – деп халықтың ең жас өркенін білім кенін игеруге шақырады. Ақынның «Оқуға махаббат» мақаласы туралы ғалым Дихан Қамзабекұлы: «Жаңа заманға қажетті оқудың мән-маңызын жан-жақты айтқан туынды. Азаматтық ар-ожданы айқын көрініс беретін қаламгерлердің бірі...» [6, 25], – деп тұжырымды пікір айтады.

Байбатыр Ержанұлының публицистикалық мақалаларындағы ағартушылық ұстаным туралы айтқанда жалпы алаш зиялыларының негізгі бағытынан айнымай өз көрген-білгенін түйіндеп беріп отырғанын байқаймыз. Оның мақалалары әр түрлі тақырыпты қамтиды. Олардың ішінде ХХ ғасыр басында күрделі мәселе ретінде қарастырылған әйел адамның теңсіздігі, жастарды оқуға шақыру және халықтың көзін ашатын тақырыптардағы әлеуметтік мақалалар да бар.

Талқылау мен бақылау. Бүгінгі күні тарихи әділеттілікті қалпына келтіру жолындағы басты міндеттердің бірі – кеңестік репрессия құрбанына айналған ақын-жазушылар мен қоғам қайраткерлерінің рухани мұрасын ғылыми тұрғыдан игеру және оны ұлттық санаға сіңіру. Бұл бағытта екі негізгі ғылыми-тәжірибелік шараны іске асыру қажет. Біріншіден, саяси қуғын-сүргінге ұшыраған тұлғалардың шығармаларын жинақтап, жариялау арқылы оларды ғылыми және мәдени айналымға енгізу. Екіншіден, олардың өмір жолы мен рухани-шығармашылық болмысын зерттеу арқылы тарихи тұрғыдан әділ бағасын беру. Осы арқылы тарихи санадан тыс қалып келген рухани мұраны ұлт мәдениетінің ажырамас құрамдас бөлігіне айналдыру мүмкін болады. Байбатыр Ержанұлының шығармашылық мұрасын зерттеген ғалым Төрәлі Қыдыр оның жалпы әдеби мұрасы туралы: «Басқасын былай қойғанда, «Оян, қазақтың» ізімен «Тұр, қазақ!» және «Жатпа, қазақ!» кітаптарының жарық көруі соның жарқын дәлелі. Алаш жұртының сол кездегі ауыр жағдайына алаңдаған Байбатыр Ержанұлы мен Әбілқасым Арғыни да өздерінің қоғамға айтар ойын Міржақып Дулатұлының әдіс-тәсілімен жеткізгенді дұрыс көрді. Сондықтан да «Тұр, қазақ!» пен «Жатпа, қазақтың» құрылымы, көтерер тақырыбы мен ішкі мазмұнына қарап, «Оян, қазақтың» дәстүрлі жалғасындай көрінетіні бар. Расында да ХХ ғасыр басындағы бейғамдық өмірді сын садағына алған ақындардың арман-тілегі, айтар ойы бір арнада тоғысып жатты. Десек те, әр ақынның сөз саптауы, жазу мәнері мен ой орамдары өздігімен ерекшеленіп тұрды» [7], – дейді. Ғалым Байбатыр Ержанұлының шығармашылық мұрасындағы негізгі бағыттың Міржақып Дулатұлы және басқа да алаштықтардың

идеясымен үндестігін айтады. Бұл үндестіктің заман талабы мен қоғам дамуы үшін маңызы аса зор болғаны да ғалым мақаласында пайымдалады. Байбатыр Ержанұлының публицистикалық мақалаларындағы басты ерекшелік те заманының алдыңғы қатарлы тұлғаларының шығармашылығымен үндестік табуында еді.

Байбатыр Ержанұлының публицистикалық еңбектері сол кезеңнің қоғамдық ой-санасының қалыптасуына үлкен ықпал етті. Оның «Қазақ» пен «Айқаптағы» мақалалары отарлық саясатқа қарсы тұруға, білім мен сауаттылықты насихаттауға бағытталды. Оның шығармаларында жиі көтерілетін тақырыптар – ұлт бостандығы, рухани тәуелсіздік, мәдени өрлеу.

Байбатыр Ержанұлының 1911 жылы «Айқап» журналында «Қазақ халқынан бір-екі сөз» атты мақаласы жарық көреді. Бұл мақаласының басты идеясы ақынның «Тұр, қазақ!» жинағындағы туындыларымен үндес, тақырыптас болып келеді. Ол осы мақаласында алаңсыз ұйқыда жатқан қазақты неліктен ояту керектігіне жауап іздейді: «Осы жаман пиғылдарымызды тастамасақ, біріміздің артқанымыздан біріміз шықпасақ, орынсыз жерде қуатымызды сарф қылмасақ, қалықтың пайдасын ойлап, ортаға медресе-мешіт салғызып, балаларды усыл тәлім жөніменен оқыттырсақ, кітаптар, газеттер, журналдар шығарсақ, марапаттың бірінші баспалдағына шығар едік. Қайтеміз, өз ниетімізді білмей битке өкпелеп, тонымызды отқа саламыз ба? Әлі де болса тырысып, бас көтеру керек. Одан басқа қайран жоқ» [8, 7]. Оның жауабын былайша топтастырады:

- бізден басқа халықтың көпшілігі білім-ғылымға талпынып, өнер мен оқуға құлшыныс қойғанын, соның ішінде ноғай халқының адам баласына жақсы ой қосатын рисалалар, кітаптар басып шығарып, өздерінің тілінде арнайы баспахана шығару ісін қолға алса;

- газет немесе журналдар басып шығарса;
- сауатты білім беретін мектептер ашып, оны білікті әрі жанашыр мұғалімдермен қамтамасыз ету қажет [8, 7].

Байқағанымыздай, қоғам қайраткері өзінің ойын жинақтап бергенде алдымен елдің көзін ашып оқыту мәселесін айтса, содан соң баспа ісін жолға қойып, білім беретін мұғалімдердің де сауатты, білікті болуы туралы айтады.

Байбатыр Ержанұлының оқыту ісінен басқа да көптеген өзекті мәселелердің басын көтерген мақалалары бар. Оның ішінде қазақ жерінің тағдыры, қыз балалардың бас бостандығы мен еркіндігі, қазақ «оқыған» жастарын сынаған және басқа да әлеуметтік жағдайларға арналған мақалалары бар. Қазақ жастарының оқығандарының кейбірі тілмаш, шенеунік сияқты билік басына келіп, тек қарабасының қамын ойлағандарын сынаған мақалалары М. Әуезовтің шығармаларымен үндес келеді. Бұдан түйетін қорытынды – ХХ ғасыр басындағы өзекті мәселелерге айналған жастардың халыққа, елге қызмет етуге деген ниеттерінің әртүрлілігі еді. Ұлт көшбасшысы Әлихан Бөкейханның: «Ұлтқа қызмет – мінезден» деген сөзі де сол кездегі қазақ оқығандарына арналған.

ХХ ғасырдың басындағы қазақ қоғамы – феодалдық қатынастар мен жаңғыру кезеңінің қиылысында тұрған, әлеуметтік және рухани дағдарыстармен бетпе-бет келген күрделі кезең болды. Осы тұста ұлт зиялыларының басылымдары («Айқап», «Қазақ») әйел теңсіздігі, білім алу, ағартушылық мәселелерін батыл көтере бастады. Байбатыр Ержанұлының «Бір қазақ қызы» мақаласы осындай әлеуметтік сынның жарқын көрінісі десе артық айтқан болмас. Онда қыз баланың қоғамдағы орны, еріксіз ұзатылу мәселесі және махаббат еркіндігі трагедиялық шеңберде сипатталады. Байбатыр Ержанұлының «Бір қазақ қызы» деген мақаласына талдау жасай отырып, оның сол кездегі қоғамдық-әлеуметтік мәселелерді дәл, нақты бергенін көреміз. Мақалада қыз баланың әлеуметтік статусы, ерік бостандығы және махаббат еркіндігі мәселелері айтылады. «Бір қазақ қызы» атты мақаласында Меңсұлу деген қыздың қайғылы тағдыры арқылы сол кезеңдегі әлеуметтік құрылым мен патриархалдық көзқарастың салдары ашылады. Мақала алғашқы журнал «Айқапқа» жарияланған. Мақала: «Ғаял кісі өздігінен жол тауып, өзінің ойына алғанын істей алушы ма еді. Һам екінші атасының жүзіне қарап: «ойбай, бәленшенің қызы бұзылды, әкесі де

оңбаған еді. Енді бұл қызда қайда барып оңар дейсің» деген ар намысты жүктей алмаушы еді. Тұзаққа түскен қаршығадан бір жаман қара құлға басын тең етіп, қызыл гүлдей болып, ұзатылып кете барады. Ау, жұрт! Осы бейшара қызыл алмадай қызыл бетті, қолаң шашты, қара көзді, хош сөзді, қиғаш қасты, нәзік белді, мол ғақылды, бақшада сайрап жүрген тоты құсты таз, соқыр, саңырау, сақау, ақсақ, мәжнүн кісілермен қалайша тең қылып басып береміз. Осынымыз ғақылменен ойласақ, дурыстыққа келе ме? Жабайдың Меңсұлу деген қызын Әлмин деген бай айттырады. Тілі сақау, өзі шолжың, оқымаған адамға оқыған қыздың барғысы келмейді» [9], – деп басталады. Мақала кейіпкері Меңсұлуды тек жеке тағдыр иесі емес, сол кезеңдегі мыңдаған қазақ қыздарының жиынтық бейнесі деп қарауға болады. Ол – ақылды, көркем, «қызыл алмадай қызыл бетті, қолаң шашты, қара көзді, нәзік белді» ару қыз. Алайда бұл сұлулық пен зерделілік оның тағдырын жеңілдетпейді. Ол өзінің болашақ жары ретінде білімді, өзі тең көретін адамды қалайды. Бірақ қоғам мен ата-ананың шешімі оны мал-мүлкі бар, бірақ «тілі сақау, өзі шолжың» Әлмин деген адамға мәжбүрлі түрде тұрмысқа шығуына әсер етеді. Патриархалдық құрылымның қыз баласына қаншалықты қысым жасайтынын көрсетеді. Автордың бұл жерде қолданған: «Тұзаққа түскен қаршығадан бір жаман қара құлға басын тең етіп...» деген метафорасы – әйелдің еріксіздік күйін, ер азаматқа тәуелділігін астарлап көрсетеді.

Меңсұлу басындағы трагедия – патриархалдық дәстүр мен экономикалық мүдде үстемдік құрған қоғамның әйелге қарата жасаған рухани және физикалық қысымының көрінісі. Қыздың махаббаты, еркі, білімі – бәрі мал мен байлықтың көлеңкесінде құнсызданады. Меңсұлу – өнерлі қыз бала. Ол жазған өлеңдер – оның ішкі жан дүниесінің бұлқынысы, әлеуметтік әділетсіздікке қарсылық үні. Ақын қыздың: «Сатылып қара құлға ғазиз ұждан, Ғылым теңізіне қарық боп қаламын ба?!», – деген жолдары тек өз тағдырына ғана емес, бүкіл әйел затына жасалған рухани зорлыққа қарсылық түрінде айтылады. Автор Меңсұлудың трагедиясын сипаттай отырып, өзінің қоғамдық позициясын ашық білдіреді. Мақаланың соңғы шумақтарында:

«Осыны ойлаңызшы, ағаларым,
Ғақылмен жұрт билеген, даналарым.
Жігітке қарамай, малына қарасаңыз,

Түспей ме көп қорлыққа балаларың», – деген жолдар бүкіл қоғамға, әсіресе билік пен ата-аналарға қарата айтылған үндеу. Бұл жердегі «ағаларым», «даналарым» сөздері – риторикалық тәсіл арқылы жасалған мәдени сын. Бұл – қыз тағдырына жауапты қоғам мүшелерінің ұятын ояту, қоғамдық санаға қозғау салу. «Бір қазақ қызы» мақаласы – қазақ әдебиетіндегі ерте гендерлік протест элементтерінің бірі. Онда суреттелген Меңсұлу образы – қоғамдағы әділетсіздікке қарсы шыққан рухани еркіндіктің символы. Мақаланы қазақ қоғамының тарихи-әлеуметтік ахуалына нақты баға беретін, келешек ұрпаққа тағылым боларлық публицистикалық еңбек деуге болады. Байбатыр Ержановтың «Бозбалаларымыздың түрі!» мақаласы әдеби-публицистикалық, әлеуметтік-тарихи кезеңнің ерекшелігін көрсетеді. Мақала мәтініне назар аударсақ: «К. оязында У. болысына қараған Қарағаш деген жерде Құрмаш атты бір сері жігіт бар еді. Сол Құрмаш өзінің аулынан қырық шақырым Үшбұлақ деген жерде бір айға тарта жүріп, үйіне бүгін кешке қайтты.

Келісімен Ораз ауылында Сәрсекейдің келіні түсіп, соған бүкіл қыз-бозбалалар жиналды. Кеше ойыны болды, тамаша қызық болды. Бірақ сен жоқ болдың деген хабарды естіп, ойыннан құр қалғандығына жәбірленсе де, хабаршылардың:

– Жоқ, ойнап айтамыз, ойыны әлі болған жоқ, ертең болады, – деген сөзін естіп, көңілі жадырады. Һәм өзі:

– Біз болмаған ойынның қызуы, қызығы болушы ма еді, сөздің пұлы, ойынның гүлі емеспіз бе – деп қойды.

Ойын болады дегенді естігенде денесі шымырлап, әлдеқандай бір нәрсеге көңілі қуанғандай болды. Қуануының ойын білгізуге қолына домбырасын алды. Ол өзі домбыра білмесе де әйтеуір жұрт тартқанға қатарынан қалмауға домбыраны дыңғырлатушы еді.

Қазір оның аққұла дыңғырлата бергеніне домбыра да жалығайын десе керек. Ішегі үзіліп, пернелері қисайып, құлағы да қажалып біткен еді» [10], – дейді. Өмірге қырсыз Құрмаш бейнесін автор осындай ирония мен сарказмға толы жолдармен бастайды. Ол Абайдың «Кей жігіт арсыздықпен ұятсынбай...» жолдарын эпиграф етіп алады. Бұл — автордың Абай сияқты сыншы-ағартушы ұстанымда екенінің айқын белгісі еді. Мақаладағы Құрмаш бейнесі Абай сынаған «ойсыз мақтаншақ жігіттің» көркем бейнесі деуге де болады. Байбатыр Ержановтың «Боз балаларымыздың түрі!» ағартушылық бағыттағы әлеуметтік сатира. Автор Абайдан мұраға қалған «жастар мәселесін» публицистикалық новелла үлгісінде дамыта отырып, ұлттың жаңғыру жолын білім-өнер мен адал еңбекке тәуелді етеді. Құрмаш бейнесі — жеке трагедия ғана емес, ұлттық потенциалды рәсуалайтын кемшіліктердің (жалқаулық, масылдық, кәсіпке немқұрайлылық) көркем үлгісі. Мақала қазіргі заман үшін де маңызды: еңбек этикасын, кәсіпқойлықты, үздіксіз оқуды дәріптейтін идеологиялық-педагогикалық бағдар ретінде оқуға лайықты деп саналады.

Нәтижелер. Байбатыр Ержанұлы «Қазақ халқынан бір-екі сөз» атты мақаласында сол кезеңдегі ұлттың артта қалу себептерін жіктеп, оны еңсерудің жолдарын ұсынады. Автор қазақты «дүниедегі ең өнерсіз, ынтымақсыз халық» деп сын айтады. Мақалада: «Бұл дүниеде неше түрлі халық бар. Осылардың ең өнерсізі, ынтымақсызы біздің қазақ халқы деп айтуға жарайды. Не үшін десеңіз, бізден басқа халықтар өздерінің дінін, милләтін қуаттап, халін шамалап, аяқтың астында қалмаудың қамын ойлап өнерлі, ғылымды болып жатыр. Біздің ноғай қарындастарымыз да әртүрлі адамдарға ой беретұғын жақсы-жақсы. Әңгімелер, кітап жазып, өз тілінде баспахана (мәтбуғат) ашып, басып таратуда. Екінші, әртүрлі жердегілер газеттер басып күнбе-күн алтын таудай пайдасына, күміс таудай хайласына қалып тұр. Үшінші, шаһар сайын ер балалар, қыз балалар үшін арнап тәртіпті мектептер жасап, оған ұсұл тағылымынан хабары барырақ мұғалім, мұғалималар әкеліп, жан-жақтан шәкірттер жиылып, оқып мұғалім, мұғалималары оқытып мағаріптің (ғылым-білім) бірінші басқышына шығуға ұмтылып жатыр» [11], — деп береді. Мұндай риторикалық қатаңдық оқырманды селт еткізіп, өз халінің мүшкілдігін мойындату үшін қолданылған публицистикалық тәсіл деп білуге болады. Мақала контрастық антитезаға құрылған: бір жағында татар-башқұрт секілді мұсылман халықтары, екінші жағында — «сахараның кеңдігіне мәз» болып, жер дауы мен болыстық сайлау төңірегінен аспайтын қазақ жұрты. Автор өзге халықтарда баспа ісі жолға қойылып, қыз-ұл тең оқитын мектептер ашылып, газеттер күнделікті ақпарат таратса, қазақта мұның бірде-бірі жоқ екенін нақты дерексіз, бірақ ықтимал оқырманға жеткілікті айғақтау арқылы көрсетеді.

Автор шешім ретінде ұжымдық ағартушылық инфрақұрылым құруды ұсынады: «ортаға мешіт-медресе салдырып», «кітаптар, газеттер, журналдар шығару» және «ұсұл тағылым жөнімен» оқыту. Мұнда «ұсұл тағылымы» термині жәдидтік жаңаша әдістеме мен орыс-қазақ мектебі сияқты прагматикалық білім моделін меңзейді. Ол Ыбырай Алтынсарин ілгерілеткен реалдық мектеп идеясын қолдайды, бірақ оны исламдық руханиятпен ұштастыра отырып, ұлттық сипатта іске асыруды көздейді.

Байбатыр Ержановтың «Бір қазақ қызы», «Боз балаларымыздың түрі!», «Қазақ халқынан бір-екі сөз» атты үш мақаласын саралай отырып, олардың ХХ ғасыр басындағы қазақ публицистикасының біртұтас ағартушылық манифесі деген қорытынды шығаруға болады. Жеке-жеке қарастырылғанда олар қыз тағдыры, жігіт мінезі мен жалпыұлттық артта қалушылықты сөз етеді. Ал үш мәтінді синтездеу арқылы ортақ идеялық-әлеуметтік жүйені айқын көреміз.

Үш мәтінді бір жүйеге қойып алатын болсақ, онда қоғам тұтас бір организм сияқты көрінеді. Мәселен: әйелдің құқығы тапталса, ер-азамат еңбексіз жүрсе немесе ұлт білім-өнерден шет қалса, барлығы өзара «тізбекті реакция» арқылы ұлттың цивилизациялық әлеуетін әлсіретеді. Авторлар бұл мәселелерді бөліп-жарып қарамайды; керісінше, олардың барлығы «ескі мен жаңа» тоғысындағы институционалдық және менталдық дағдарыстың түрлі қырлары ретінде көрініс табады.

Барлық мақалада шешім білімге, кәсіпке, баспа мен мектепті жолға қоюға, яғни нақты әлеуметтік механизмдерге тіреледі. Гендерлік эмансипация, жастарды еңбекке баулу, баспасөз ашу – бұлар ағартушылықтың практикалық пакеті. Автономды индивид (еркін қыз, білімді жігіт) пен жаңаша институт (жәдитік мектеп, газет, медресе) өзара тәуелді: бірінсіз бірі нәтижесіз.

Авторлар моральдық-дидактикалық пафосты күшейту үшін гротеск, ирония, гиперболаға жүгінеді. Меңсүлудың трагедиясы, Құрмаштың құлдырауы, «битке өкпелеп тонды отқа жағу» сияқты образдар көпшілікке таныс әлеуметтік ақауларды нақты әрі есте қаларлық бейнелермен көрсетеді. Бұл – тек интеллектуалдық дәлел емес, эмоциялық катализ: оқырманды ұят, жанашырлық, намыс арқылы әрекетке итермелеу.

Ғалым А. Зекенова «Ақтаңдақ әдебиеттің бір тұлғасы» деген мақаласын: «Сонымен ойымызды қорытындыласақ, саяси, тарихи, мәдени шама-шарқынша сауаты бар, жазу мен сызудан көп қатарластарынан бойы озық тұрған, баспа ісімен тікелей айналысқан, тағдыр тәлкегінен талай қиындықты басынан өткерген қаламгер Байбатыр Ержанұлының (1897-1939) ең басты идеялары – білімді жастарды тәрбиелеу, жастардың – болашақ елдің тірегі ретінде сауаты ашық, көкірегі ояу болуы жолында қызмет ету, сауат ашуға үндеу, өмір қиындықтарына көркем туындылары арқылы «мысқылдап» жауап бере отырып, төтеп беру, елінің ертеңіне алаңдау, халықтың мүддесін, бостандығын, егемендігін, сауатты болуын армандау, сол жолда қызмет ету деп ойлаймыз» [12], – деп қорытындылайды. Автор ойымен келісе отырып, Байбатыр Ержанұлының поэзиялық шығармаларымен қатар, публицистикалық мақалалары да көркем және заман шындығын айқын бейнелеген туындылар болды деп түйіндейміз.

Қорытынды. Байбатыр Ержанұлының шығармашылық мұрасы – қазақ әдебиеті мен мәдениетінің дамуында өзіндік орны бар, бірақ кеңестік цензураның салдарынан көп жылдар бойы назардан тыс қалған рухани қазына. Оның еңбектерінде халықты ағартуға, отарлық саясатқа қарсы тұруға, ұлттық бірлік пен тәуелсіздікке үндеу сарыны байқалады. Қаламгер ретінде ол көркем әдебиетті, публицистиканы және педагогикалық бағыттағы еңбектерді қатар алып жүріп, ой-санаға қозғау салатын туындылар қалдырған.

Байбатыр Ержанұлы Алаш қозғалысының идеялық тұғырнамасын қолдап, қазақ халқының дербестігін, мәдени және саяси тәуелсіздігін сақтауға бағытталған ұстанымда болды. Бұл бағыт оның шығармаларынан да, қоғамдық қызметінен де анық көрінеді. Алаш зиялылары секілді ол да ұлттық жаңғыру мен білім арқылы тәуелсіздікке жету жолын таңдады. Өкінішке қарай, оның бұл қызметі кеңестік билік тарапынан теріс бағаланып, репрессияға ұшырауына себеп болды.

Қазіргі таңда Байбатыр Ержанұлы сынды тұлғалардың мұрасын ғылыми тұрғыдан игеру – қазақ гуманитарлық ғылымының алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі. Бұл ретте екі бағыттағы жұмыс өзекті: біріншісі – оның шығармаларын жинақтап, жариялау арқылы рухани айналымға енгізу; екіншісі – оның өмір жолы мен қоғамдық қызметін зерттеп, тарихи тұрғыдан әділ бағасын беру.

Байбатыр Ержанұлы – қазақ ұлтының рухани тарихында өзіндік орны бар, алайда толыққанды зерттеуді қажет ететін тұлға. Оның ағартушылық қызметі мен Алаш идеясына адалдығы бүгінгі ұрпақ үшін үлгі боларлық өнеге. Сондықтан оның шығармашылығын ғылыми айналымға енгізу, өмірі мен қызметін жүйелі түрде зерттеу – ұлттық тарихи сананы қалыптастырудағы маңызды міндеттердің бірі. Бұл бағыттағы жұмыстар отандық ғылым мен білім беру жүйесінде жаңа ізденістерге жол ашып, ұлттық мәдениетті байыта түсері анық. Себебі, баспасөз қоғамдағы шындықты дәнекерлеушілер ретінде прагматикалық тұрғыдан түсінуді қажет етеді [13].

Алаш қозғалысы XX ғасырдың басында қазақ халқының саяси, әлеуметтік және мәдени жаңаруына бағытталған ірі саяси және қоғамдық қозғалыс болды. Оның басты мақсаты – халықтың саяси құқықтарын қорғау, ұлттық білім мен мәдениетті дамыту, қазақ қоғамында заңдылық пен әділеттілікті орнату еді.

Байбатыр Ержанұлының қызметі алаш қозғалысына қосқан үлесі арқылы ғана бағаланбайды; оның шығармашылық және қоғамдық белсенділігі қазақ зиялыларының

ой-санасын өзгертуге, ұлттық сана мен мәдени құндылықтарды дәріптеуге ықпал етті. Ол қазақ тарихында демократиялық және ұлттық идеяларды насихаттауда ерекше рөл атқарған тұлға ретінде есте қалды. Осы тұрғыдан, Байбатыр Ержанұлының өмірі мен қызметін зерттеу, алаш қозғалысының тарихын және қазақ қоғамындағы рөлін түсінуге мүмкіндік береді.

Мақалада осы тұлғаның өмірі, саяси қызметі, алаш қозғалысындағы рөлі, сондай-ақ оның қазақ қоғамына және ұлттық санаға қосқан үлесі жан-жақты қарастырылады. Бұл зерттеу тарихи деректер мен құжаттарды талдау арқылы қазақ халқының саяси мәдениеті мен азаматтық сана тарихын терең түсінуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Ержанұлы Б. Тұр, қазақ! – Қазан: Центральная типография, 1914. – 212 б.
2. Әшімбаев С. Сөз өнерінің философиясы. – Алматы: Жазушы, 2006. – 207 б.
3. Мұқанов С. Есею жылдары. – Алматы: Жазушы, 2010. – 200 б.
4. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: Аруна Ltd, 2010.
5. Ержанұлы Б. Оқуға махаббат. – Орынбор: Орталық баспа, 1912. – 276 б.
6. Қамзабекұлы Д. Руханият: мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: Білім, 1997. – 272 б.
7. Төралы Қ. XX ғасыр басындағы «ояну дәуірінің» қазақ әдебиетінде жырлану ерекшеліктері («Оян, қазақ!» «Тұр, қазақ!» және «Жатпа, қазақ!» кітаптары негізінде). URL: <https://pps.kaznu.kz/kz/Main/FileShow2/96469//1/5/0//> (қаралды: 11.06.2025).
8. Ержанұлы Б. Қазақ халқынан бір-екі сөз // Айқап. – 1914. – №12. – Б. 25-28.
9. Құлақбаев Б. Бір қазақ қызы // Айқап: жинақ / Құраст.: Ү. Суханбердина, С. Дәуітов. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 366 б.
10. Ержанов Б. Боз балаларымыздың түрі! // Айқап, 1913. (Ү. Сұханбердина, С. Дәуітов құраст. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 366 б.
11. Құлақбаев Б. Қазақ халқынан бір-екі сөз // Айқап: жинақ / құраст. Ү. Суханбердина, С. Дәуітов. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 366 б.
12. Зекенова А.Ж. Ақтаңдақ әдебиеттің бір тұлғасы // «Keruen» ғылыми журналы, 68(3). (2020) Б. 1-9. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2020.3-10>.
13. Samsul Farid Samsuddin, Hayrol Azril, Ali Fauzi. Heigh-ho, heigh-ho, to the rural libraries we go! -a systematic literature review // Library & Information Science Research. – 41(1). – 2020. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.lisr.2019.100997>.

Н.К. БАШИРОВ

Национальный научно-практический центра «Тіл-Қазына» имени Ш.Шаяхметова

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ПОЗИЦИЯ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ СТАТЬЯХ БАЙБАТЫРА ЕРЖАНУЛЫ

Аннотация. Статья посвящена просветительским принципам в публицистических статьях Байбатыра Ержанулы — видного представителя казахской интеллигенции начала XX века. Актуальность данной работы обусловлена тем, что в связи с социально-политической ситуацией в стране и особенностями исторического периода казахская интеллигенция стремилась к тому, чтобы народ стал грамотным, образованным и смог достичь передового уровня развития. Поэтому пропаганда наследия поэта считается важной.

Цель статьи — определить идейно-творческие позиции Байбатыра Ержанулы на пути к национальному самосознанию и духовному возрождению при помощи анализа его литературной и общественной деятельности. Под просветительской позицией в его публицистике подразумевается выявление роли поэта в пропаганде национальной идеи посредством изучения его художественного и публицистического наследия в контексте литературного процесса расцвета деятельности национальной автономии «Алаш».

Для достижения этой цели были собраны и всесторонне проанализированы изданные книги поэта, сборники статей, а также архивные рукописи и письма. Введение в научный оборот наследия таких значимых, но забытых личностей, как Байбатыр Ержанулы, является одной из главных задач исследования.

В процессе исследования использовались методы сравнительного анализа и интерпретации, позволяющие оценить ценность и художественное своеобразие произведений. Также важной частью исследования стало сопоставление с произведениями М. Дулатова и Ә. Аргынова, которые также внесли вклад в пробуждение духовного сознания народа в тот исторический период.

Ключевые слова: литературное наследие, национальная идея, литература «Алаш», духовная преемственность, историчность литературы, художественное мировоззрение.

N.K. BASHIROV

Sh.Shayakhmetov National Scientific and Practical Center «Тіл-Қазына»

THE ENLIGHTENMENT POSITION IN THE JOURNALISTIC ARTICLES OF BAIBATYR ERZHANULY

Annotation. The article is devoted to the Enlightenment principles in the journalistic articles of Baibatyr Erzhanuly, a prominent representative of the Kazakh intelligentsia in the early 20th century. The relevance of this work lies in the fact that, due to the socio-political situation in the country and the historical context, the Kazakh intelligentsia strived to ensure that the people became literate, educated, and capable of reaching an advanced level of development. Therefore, the promotion of the poet's legacy is considered important.

The aim of the article is to identify Baibatyr Erzhanuly's ideological and creative positions on the path to national self-awareness and spiritual revival through an analysis of his literary and public activities. The Enlightenment position in his journalistic works is understood as the poet's role in promoting the national idea through the study of his literary and journalistic legacy within the context of the literary development associated with the rise of the national autonomy movement "Alash."

To achieve this goal, the poet's published books, collections of articles, as well as archival manuscripts and letters were collected and thoroughly analyzed. Introducing the legacy of such significant but forgotten figures as Baibatyr Erzhanuly into academic discourse is one of the primary tasks of this research.

In the course of the study, methods of comparative analysis and interpretation were employed, allowing for an assessment of the value and artistic uniqueness of his works. An important part of the research also involved comparison with the works of M. Dulatov and Ä. Arghynov, who likewise contributed to the awakening of the spiritual consciousness of the people during that historical period.

Keywords: Literary heritage, National idea, "Alash" literature, Spiritual continuity, Historicity of literature, Artistic worldview.

References

1. Erjanuly B. Tūr, qazaq! – Qazan: Sentralnaia tipografia, 1914. – 212 b.
2. Äşimbaev S. Söz öneriniñ filosofiasy. – Almaty: Jazuşy, 2006. – 207 b.
3. Mūqanov S. Esei jylgary. – Almaty: Jazuşy, 2010. – 200 b.
4. Qazaq ädebieti. Ensiklopedialyq anyqtamalyq. – Almaty: Aruna Ltd, 2010.
5. Erjanuly B. Oquğa mahabbat. – Orynbör: Ortalyq baspa, 1912. – 276 b.
6. Qamzabekuly D. Ruhaniat: maqalalar men zertteuler. – Almaty: Bilim, 1997. – 272 b.
7. Töraly Q. HH ғасыр basyndaғы «oianu дәuiriniñ» qazaq ädebietinde jyrlanu erekselikteri («Oian, qazaq!» «Tūr, qazaq!» jäne «Jatpa, qazaq!» kıtapтары negizinde). URL: <https://pps.kaznu.kz/kz/Main/FileShow2/96469/1/5/0//> (qaraldy: 11.06.2025).
8. Erjanuly B. Qazaq halqynan bir-ekı söz // Aiqap. – 1914. – №12. – B. 25-28.

9. Qūlaqbaev B. Bır qazaq qyzy // Aıqap: jınaq / Qūrast.: Ü. Suhanberdina, S. Däuitov. – Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 1995. – 366 b.
10. Erjanov B. Boz balalarymyzdyñ türı! // Aıqap, 1913. (Ü. Sūhanberdina, S. Däuitov qūrast. – Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 1995. – 366 b.
11. Qūlaqbaev B. Qazaq halqynan bır-ekı söz // Aıqap: jınaq / qūrast. Ü. Suhanberdina, S. Däuitov. – Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 1995. – 366 b.
12. Zekenova A.J. Aqtañdaq ädebiettñ bır tülğasy // «Keruen» scientific journal M.O. Auezov Institute of Literature and Art. Volume 3. – №68 (2020). <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2020.3-10>.
13. Samsul Farid Samsuddin, Hayrol Azril, Ali Fauzi. Heigh-ho, heigh-ho, to the rural libraries we go! - a systematic literature review // Library & Information Science Research. – 41(1). – 2020. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.lisr.2019.10099>.

Автор туралы мәлімет:

Бәшіров Нұрбол Қасқырбайұлы – педагогика ғылымдар магистрі, Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, Астана,

Бәшіров Нұрбол Қасқырбайұлы – магистр педагогических наук, Национальный научно-практический центра «Тіл-Қазына» имени Ш.Шаяхметова, Астана, Казахстан.

Bashirov Nurbol Kaskyrbaiuly – Master of Pedagogical Sciences, Sh.Shayakhmetov National Scientific and Practical Center «Тіл-Қазына», Astana, Kazakhstan.